

TUDÓSOK A LIGETBEN – AZ ATHÉNI AKADEμία ÉS A TUDOMÁNYOK OKTATÁSA AZ ANTIK VILÁGBAN*

SZLÁVIK GÁBOR

Inter silvas Academi quaerere verum
Horat. epist. II 2,45.

Közel három évtizeddel az Athén nagyhatalmi állásának véget vető peloponnésosi háború befejeződése után a várostól északnyugatra eső térségben, Akadémós hérós szent ligetében¹ egy sajátos képzési célokot követő „felsőoktatási intézmény” nyitotta meg kapuit, a platóni Akadémia.² Sókratés egykori tanítványa, a mestere szóban közölt tanításait írásba foglalt gondolati rendszerré formáló Platón olyan iskolát építtetett az attikai hérósnak szentelt olajfaliigetben³ fekvő, saját költségén vásárolt földdarabon,⁴ amely politikai-filozófiai ismereteket oktatott.

Az oktatás céljaira később a közeli, már meglévő gymnasion nyilvános területét is felhasználó platóni Akadémia⁵ – mint ismeretes – a modern kori egyetemek

* Jelen írás egy korábbi konferencia-előadásom tanulmányá átdolgozott változata. Az előadás 2014. november 5-én hangzott el Miskolcon, a Miskolci Akadémiai Bizottság Történettudományi és Irodalomtudományi Szakbizottságainak (illetve az ME BTK Nyelv- és Irodalomtudományi, valamint Történettudományi Intézetének) közös konferenciáján, a Miskolci Egyetem 65. évfordulójának tiszteletére és a Magyar Tudomány Ünnepe rendezett konferenciasorozat részeként. A konferencia az alábbi címmel került megrendezésre: *Fő-iskolák – egyetemek és egyetemjárás az európai művelődéstörténetben.*

¹ Vö. Ael. VH IX,10; az eredetileg Hekadémós néven tisztelt attikai héróshoz l. Diog. Laert. III,7 sk. és Plut. Thes. 31–34. A későbbi platóni iskola oktatási tevékenységének egyik színteréül is szolgáló liget Athén városán kívüli elhelyezkedéséhez újabban l. GOETTE, H. R.–HAMMERSTAEDT, J.: *Das antike Athen: Ein literarischer Stadtführer*, München, 2004, küln. 19. és 210 skk; vö. még 323 (s.v. *Gymnasien*; Akademie).

² Platón Athénban működő „felsőoktatási intézményének” neve görög nyelvű forrásainkban egy másik, ma ritkábban használatos alakban is szerepel: *Akadémeia* (l. pl. Diog. Laert. III,20.).

³ A városi falaitól hat stadion (kb. 1,5 km) távolságra eső, a Képhisos folyó mentén fekvő olajfaliigetben (Cic. de fin. V 1,1–2.; Plut. Thes. 32; Diog. Laert. III,7.) nagy számban nőttek platánfák is. A hagyomány szerint ezeket a még a perzsákat Marathónnál legyőző Miltiadés fia, Kimón ültette valamikor a Kr. e. 5. század dereka táján Plut. Kim. 13. A vegyesen olaj- és platánfákból álló ligetes térség így helyenként akár egy ritkásabb erdő hatását is kelthette: vö. ehhez Horat. epist. II 2,45: *inter silvas Academi* [Akadémós fái között, ill. itt: fái alatt].

⁴ Vö. Diog. Laert. III,20. és Paus. I 29,2.

⁵ A korábban épült gymnasion és a körülötte fekvő ligetes térség felhasználásához a platóni iskola céljaira újabban l. ANNAS, J.: *Plato: A Very Short Introduction*. Oxford,

egyik elődjének is tekinthető. Az intézmény valószínűleg Kr. e. 387-ben jött létre, a maga nemében elsőként a görög földön, és az ott alapított ókori iskolák közül a leghosszabb ideig működött. Kr. u. 529-ig, amikor Justinianus parancsára bezárták, mert – formálisan – még mindig a „pogány” filozófiai gondolkodás egyik központjának számított,⁶ a Platóntól alapított Akadémia olyan tanítványokat mondhatott magáénak, mint Aristotelés, és olyan filozófusok álltak az élén, mint Kratés és Arkesilaos, a Borysthenési Bión vagy az idősebb Karneadés. Az utóbbi három nem volt Athén szülőtte, hanem messze földről (az északnyugat-kis-ázsiai Aiolisból, a Fekete-tenger északnyugati partvidékén alapított Olbia városából, meg a mai Líbia területén fekvő Kyrénéből) került Athén városába. Mindez az Akadémia szellemi nyitottságára és áttételesen a vezetőinek tudásával szemben támasztott igényességére is utal. Az pedig már az iskola vezetőinek, valamint a velük szorosan együttműködő, alkalmasságuk esetén tanárrá előlépő tanítványoknak⁷ a közösség egésze iránt érzett felelősségét mutatja, hogy – a szofistákkal ellentétben – ők többnyire ingyen oktattak, és nőket is találhatunk hallgatóik között.⁸

A platóni Akadémiát jogilag azzal a céllal hozták létre, hogy kultikus egyletként ápolja Apollón és a Múzsák kultuszát. Platón a múzsák szolgálatának tekintette a filozófiát, így Athén falain kívül, a Képhisos folyócska partján fekvő platón- és olajfaligetben a múzsáknak szentelt helyet, *Museiont* alapított. Akadémiája szervezeten csupán a kilenc múzsa tiszteletére létesített kultikus társaság volt.⁹ Ezt a szervezeti formát utánozta később Aristotelés iskolája, a *Peripatos* (ismertebb nevén a *Lykeion*), majd az egyiptomi Alexandriában alapított hasonló nevű intéz-

2003, 23. és HORN, Chr.–MÜLLER, J.–SÖDER, J. (Hrsg.): *Platon: Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*, Stuttgart–Weimar 2009, 3. Egyebekben a két másik nagy athéni filozófiai iskola központjával is egy-egy – régebb óta fennálló – gymnasium szolgált. Az épületeket, a Lykeion és a Kynosargés gymnasiumjait hasonlóképpen „fákkal teljesen beültetett” térség (liget) vette körül: vö. Héراكleidés Kritikos, frg. I,1; p. 72 – ed. Pfister. = PFISTER, Fr.: *Die Reisebilder des Herakleides: Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar mit einer Übersicht über die Geschichte der griechischen Volkskunde*. (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse; Bd. 227. Abh. 2), Wien 1951.

⁶ Ennek az intézkedésnek ma is vitatott okaihoz újabban I. E. Watts, Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A.D. 529. *JRS*, XCIV (2004), 168–182; küln. 172 sk.

⁷ Az Akadémián oktatott tudományokban való jelentős előrehaladásukat követően Platón mindinkább bevonta legkiválóbb tanítványait az intézményében folyó oktatási és kutatási feladatokba. (Így történt Aristotelés esetében is.) Vö. ehhez LYNCH, J. P.: *Aristotle's School: A Study of a Greek Educational Institution*. Berkeley–Los Angeles–London, 1972, 75 sk.

⁸ A platóni akadémián tanuló nők közül kettőt név szerint is ismerünk. Az egyik Platón, a másik az Akadémia vezetőjeként örökébe lépő unokaöccse, Speusippos tanítványa volt: Diog. Laert. III,46. és IV,2.

⁹ *Thiasos (tón Musón)*; vö. ehhez Marrou, H. I.: *Geschichte der Erziehung im klassischen Altertum*. München 1977 (francia eredeti: 1976⁷), 139. – Az általa megvásárolt földdarabon Platóntól emeltetett építmény is a Múzsák kultuszát szolgálta.

mény, a *Museion* is. Ténylegesen azonban az athéni Akadémia kezdetétől fogva iskola volt. Közelebbről olyan felsőfokú iskola, amelynek képzési célja mindenképp az volt, hogy a jövőbeni államférfiakat bevezesse a filozófiába. Az alapító felfogása szerint ugyanis az államok bajai főképp abból származnak, hogy bennük nem a filozófusok a vezetők, illetve az államok vezetői nem ismerik a filozófiát. Minderről Platón *Állam* című művének több helye (V, 473d; VI, 487e; VI, 499b–c), majd önéletrajzi elemeket is tartalmazó hetedik levelének egy ismert passzusa is tanúskodik (326a–b).

A platóni Akadémia ugyanakkor több volt akár antik görög, akár mai értelemben vett felső iskolánál. Platón Akadémiája egyfajta életközösségként jött létre, ahol a tanárok és a tanulók közös étkezések, közös lakomák és közös ünnepek formájában is kifejezésre juttatták összetartozásukat.¹⁰

Az együttes lét másik kifejezési formájául az önként vállalt önkorlátozások sora szolgált. Az Akadémia tagjai keveset aludtak, lemondtak a szexuális életről, és nem fogyasztottak húst. Ezen az úton kívánták elérni a lélek megtisztulását (*katharsis*), valamint azt, hogy megnövekedjenek megismerési képességeik.

A közösségi lét rendjének megalkotása során Platón jól láthatóan az általa korábban (Kr. e. 390 körül) megfigyelt dél-itáliai pythagoreus közösségek belső szabályait vette alapul.¹¹ Felsőfokú képzést adó iskolája azonban másban is leginkább a Dél-Itáliában létrejött pythagoreus közösségekhez hasonlított.¹²

A platóni Akadémián számos tárgyat oktattak: dialektikát, etikát és ontológiát, természettudományokat, alkotmánytant és nyelvtudományt, ahogy metafizikát és kozmológiát is. A tantárgyak között az ismeretelmélet és a tudományfilozófia is szerepelt. Az iskola koncepciója szerint azonban a matematika minden más tudomány alapjául szolgált, s így kiemelt szereppel bírt.¹³ Platón ebben is a pythagoreusok felfogását követte, s hozzájuk hasonlóan a matematika fogalmába sorolta az

¹⁰ Az ünnepek közül az egyik legnagyobb a halála után szinte vallásos tiszteletben részesített alapító, Platón születése napjának megünneplése volt. Ezt az Apollón születésének mitikus dátumára eső napon – Thargélion hónap (május/június) hetedik napján – ünnepezték.

¹¹ Vö. Diog. Laert. VIII,15. Ezzel együtt csak találgatni tudjuk, hogy mennyiben érvényesültek a platóni Akadémián ezek a szabályok.

¹² Közelebbről a tarentumi Archytas által vezetett pythagoreus közösségre: vö. FRANK, E.: *Plato und die sogenannten Pythagoreer: ein Kapitel aus der Geschichte der griechischen Geistes*. Verlag von Max Niemeyer, Halle (Saale) 1923, küln. 10; 12 sk; 17 sk; 21 skk; ill. 124 skk. és 161 skk. et passim. Mindazonáltal jelentős különbségek is voltak a két közösség között. Már csak azért is, mert az iskolájában tanulni szándékozók-tól Platón aligha követelhetne volna meg az öt teljes éven át tartó hallgatást, ahogy leendő tanítványaitól – mint többen is állítják – Pythagoras megkövetelte ezt: l. küln. Sen. epist. LII,10: *apud Pythagoram discipulis quinque annis tacendum erat*; vö. még Diog. Laert. VIII,10; Gell. Noct. Att. I 9,1 sqq. és Apuleius, Florida [’Virágoskert’] 15.

¹³ Részletesebben l. ehhez MARROU (1977), 148–153.

aritmetikát, „az örökkön létező [...] megismerése céljából művelt” geometriát,¹⁴ az asztronómiát és a zenét. Mint ismeretes, ez az quadrivium mindenfajta természet-tudományos képzés alapjául szolgált egész a kora újkorig.

Az Akadémián belüli oktatás formáiról nem sokat tudunk.¹⁵ Nem tudjuk azt sem, milyen szereppel bírtak az előadások a platóni iskola koncepcionális rendszerén belül. Annyi bizonyos csak, hogy az Akadémiát parkszerű terület vette körül,¹⁶ épített része pedig vitákra, előadásokra és kutatásra alkalmas helyiségekből, egy könyvtárból, valamint az iskola előljárójának és az ott tanuló idegeneknek otthont adó lakásokból állt.¹⁷

Ma általában véve azt feltételezik, hogy részben az iskolaalapító tulajdonát képező kertben, részben pedig a közeli gymnasium épületében folyt az oktatás.¹⁸ Fontos szerepet tölthetett be a platóni Akadémia építményein belül az a tágas vagy tágasabb helyiség, amely a tanításra-tanulásra fordított idő eltelte után lehetővé tette az ott élők számára a közös borivással egybekötött baráti beszélgetéseket (*symposia*).¹⁹ Ez utóbbiak – mint ismeretes – alapvető jelentőséggel bírtak Platón nevelési rendszerén belül (l. külön. Plat. leg. I, 641c-d; II, 652a).²⁰ Egy neves francia kutató joggal mutatott rá, hogy már csak ezért sem szabad egyfajta „pedáns formában” elképzelnünk az Akadémia területén folyó oktatást.²¹

A platóni Akadémia fénykora az alapító életének utolsó négy évtizedére esett. Már az indulás is ígéretes volt, hiszen Platón, „akinek az istenség megjövendölte, hogy a legkiválóbb filozófus lesz” (Paus. I 30,3.), akkoriban negyvenes évei elején járt. Életkorából adódóan komoly mesterségbeli tudásra tett szert, ám gondolkodása ugyanakkor még rugalmasnak volt mondható. Ez utóbbihoz jelentős mértékben járultak hozzá az utazásai során szerzett gyakorlati tapasztalatok. Vélhetően már első szicíliai útja során, az I. Dionysios syrakusai tyrannos udvarában tett hosszabb tartózkodása egyik következményeként, Platón szert tett arra a képességre is, hogy újragondolja korábbi tanításait.

Platón Kr. e. 388-ban tért vissza Szicíliából Athénba, és valószínűleg a következő évben alapította meg az Akadémiát.²² Az Akadémia megalapítása fordulópontot

¹⁴ Plat. Politeia VII, 527b. – Mindehhez l. Gaston MILHAUD meglehetősen régi, ám máig haszonnal forgatható munkáját: *Les Philosophes-Géomètres de la Grèce: Platon et ses prédécesseurs*. Ancienne Librairie Germer Baillière & Co; Félix Alcan Éditeur (etc.), Paris, 1900, külön. 157 skk.

¹⁵ Hasonló megállapításra jutott újabban ANNAS (2003), 23.

¹⁶ Diog. Laert. III,7. – Az itt található oltárok leírásához l. Paus. I 30,1–3.

¹⁷ Röviden l. ehhez PLATON, HANDBUCH (2009), 5.

¹⁸ PLATON: Handbuch (2009), 5.

¹⁹ Így MARROU (1977), 140.

²⁰ Általában véve a borivás hasznához és veszélyeihez Platón gondolati rendszerén belül l. A. E. TAYLOR: *Platón*. Budapest, Osiris kiadó, 1997 (angol eredeti: 1926¹; 1949⁶), 647 skk.

²¹ MARROU 1977, 140.

²² Így már TAYLOR is: Platón, 21 sk. Hasonlóképpen látja ezt az újabb kutatás is: „Wohl sehr bald nach der Rückkehr [ti. első szicíliai utazásáról] nach Athen (Diog. Laert. III 7),

jelentett Platón életében. Hosszú várakozás után meglelte életcélját, és ettől kezdve az iskolájában folytatott kutatómunkának szentelte magát.²³ Ahogy a téma egy ismert angol kutatója joggal állapította meg, az intézmény megalapítása sok tekintetben, már csak ezért is, az európai tudománytörténet legjelentősebb eseményének mondható.²⁴

Ugyancsak ez az angol kutató írja, hogy olyan, folyamatosan működő intézménynek lett az első vezetője Platón, amely önálló eredményeket felmutató kutatás révén művelte a tudományt.²⁵

Sókratés tanításainak követőjeként azonban iskolájában Platón nem dogmatikus módon sajátította el hallgatóságával az általa kialakított filozófia gondolkodást, hanem folytonos kutatások során árnyalta, fejlesztette, s ha kellett, revideálta azon nézeteit, amelyek valódi tudománnyá kívánták formálni a politikát.

Az athéni Akadémia kezdetben inkább Platón barátainak és tanítványainak²⁶ gyülekező helye volt, s nem a szó szoros értelmében vett filozófiai iskola. Később azonban iskola jelleget öltött, mert bevonták az oktatásba a tanító legkiválóbb tanítványait. A kiváló csillagászt, a knidosi Eudoxost Platón legtehetségesebb tanítványának tartották. Kr. e. 367 és 364 között ezért ő helyettesítette Platont az iskola élén, míg az I. Dionysios fiánál és trónjának örökösénél, II. Dionysiosnál időzött Syrakusaiban.²⁷ Utolsó műve, a *Törvények* esetében az iskolalapítónak már a végső simításokra sem jutott ideje. Így ennek szövegét egy közeli tanítványa, az opusi Philippos „írta át” (*metegrapsen*), majd jelentette meg.²⁸

Az Akadémia esetenként olyan tanításoknak is teret adott, amelyek nem egyeztek, vagy éppenséggel szemben álltak Platón felfogásával. Az iskolájában tanulók azonban alapvetően osztották az iskolaalapító filozófiai és politikai nézeteit. Az ezektől való markáns eltérés esetén a tanítvány elhagyta az iskolát. Ez történt – már Platón halála után – Aristotelés esetében is.²⁹

Az itt elsajátítható ismeretek megalapozott és sokrétű voltának köszönhetően az Akadémia komoly tekintélyt vívott ki magának. Már csak azért is, mert Platón a tanítás mellett újabb meg újabb művek megírására vállalkozott. Akárcsak később

also um 387, gründete Platon eine Schule, die Akademie, wie es später genannt wurde.“
In: PLATON: HANDBUCH (2009), 3.

²³ Így TAYLOR: *Platón*, 20.

²⁴ TAYLOR: *Platón*, 20.

²⁵ TAYLOR: *Platón*, 20.

²⁶ Ez utóbbiak megnevezése görögül: *akadémaikoi*, vagyis az Akadémián tanulók, ill. az Akadémia tagjai.

²⁷ TAYLOR: *Platón*, 23 sk.

²⁸ Diog. Laert-III,37.

²⁹ Aristotelés közel húsz éven át (Kr. e. 367–347 között) volt Platón tanítványa, majd munkatársa. Csak Kr. e. 347-ben, Platón halála után hagyta el Athént: vö. Sir ROSS, D.: *Arisztotelész*, Budapest, 1996 (angol eredeti: 1923); 10 sk, ill. újabban ANNAS (2003), 23. és PLATON, HANDBUCH (2009), 391. Aristotelés harminchét éves volt ekkor, „önálló filozófus és tudós”. Így BARNES J.: *Arisztotelész*. Budapest, 1996 (angol eredeti: 1982), 34 (sk.).

Aristotelés, Platón is egyszerre tanított és kutatott; számos előadása gyakran egyfajta kutatási beszámoló jellegét öltötte. Más előadása meg azon a tárgyon alapult, amely éppen akkor felkeltette az érdeklődését.³⁰

Platón már meglévő ismeretei így tovább szélesedtek. Ez pedig tovább növelte az általa vezetett intézmény hatékonyságát és hírét. Egyesek, mint például a már említett knidosi Eudoxos, akár messze földről is hajlandóak voltak Athénba költözni azért, hogy az Akadémián folytathassák tanulmányaikat.³¹

Platón késő öregségéig aktívan alkotott. Halála időpontjáról és annak körülményeiről több történetet is ismerünk, de valamennyi hitelessége megkérdőjelezhető. Az egyik változat szerint egy menyegzői lakoma során hunyt el.³² A Cicerónál megőrzött hagyomány szerint azonban nyolcvanegy éves korában, írás közben érte a halál (Cat. Maior 13.).

A közvélekedés nyilván így akarta látni őt.³³ Ám bárhogy is volt, Kr. e. 348/347-ben, amikor egy hosszú és tevékeny élet után Platón végleg elhagyta szeretett tanítványai körét, egy bevezetett és hatékonyan működő intézményt hagyott maga után. Iskolája – s ez novum volt – az alapító személyétől függetlenül, változatlanul folytathatta oktatási tevékenységét tanítványa és unokaöccse, az Akadémia tagjaitól élethossziglan fungáló iskolavezetővé választott Speusippos vezetésével.³⁴

Alapításának formális célját, valamint szervezeti felépítését és működését tekintve a platóni Akadémia mintájára jött létre Aristotelés iskolája a *Lykeion* vagy ismertebb nevén, a *Peripatos*. Itt is a múzsák szentélye alkotta az iskola központi részét, és itt is közösen éltek és kutattak (*symphilosophein*) az intézmény területén

³⁰ Vö. BARNES: Arisztotelész, 14 sk. és uő: *Aristotle: A Very Short Introduction*. Oxford, 2000, 9.

³¹ Vö. ehhez Diog. Laert. VIII, 86 skk.

³² Legalábbis egy, a Kr. e. 3. századi Alexandriában tevékenykedő grammatikus és peripateikus „filozófus”, a neves görög férfiak életrajzait is megíró smyrnai Hermippos (KIP II /1979²/, 1079. has. 12 skk.) közlése szerint. In: Diog. Laert. III,2.

³³ A Platón halálának módját, ill. annak körülményeit tárgyaló antik közlésekhez, amelyek jelentős része inkább a legendák világába tartozik, l. SWIFT RIGINOS, A.: *Platonica: The Anecdotes concerning the Life and Writings of Plato (Columbia Studies in the Classical Tradition III)*. Leiden 1976, 194–198. és ERLER, M.: *Platon (Grundriss der Geschichte der Philosophie: Die Philosophie der Antike)*. Schwabe Verlag, Basel, 2007, 57 sk.

³⁴ Platón halála után az általa alapított intézmény már nemcsak a múzsák kultuszát szolgálta, de egyben a héróizált mester kultuszának is szolgálatában állt. Így MARROU (1977), 139. Ez utóbbival szoros összhangban az Akadémiától nem messze volt Platón síremléke (Paus. I 30,3.; vö. Diog. Laert. III,41.), és az Akadémia épületeit körülvevő liget is sokáig változatlanul maradt (l. ehhez Plut. Sull. 12.). Az intézmény élén álló iskolavezetők többsége azonban az alapító kultusza ellenére sem kezelte megváltoztathatatlan dogmaként a platóni tanításokat. Így az Akadémiai valódi iskola maradhatott, ahol a hallgatók továbbra is a sókratési hagyományok szellemében tanulmányozhatták a filozófiát: vö. ANNAS (2003), 24.

élő tanárok és tanulók. A platóni Akadémiához hasonlóan az oktatás is nagyrészt a közeli gymnasionban folyt.³⁵

Arisztotelés ötvenedik életévében járhatott, amikor megalapította iskoláját egy Athén városán kívül fekvő, a városfalaktól északkeletre elterülő helyen, a Farkas-Apollónnak (*Apollón Lykeios*) és a múzsáknak szentelt ligetben.³⁶ Itt néhány épületet bérelt (betelepült idegen – *metoikos* – lévén ugyanis nem vásárolhatta meg ezeket), délelőttöként pedig a közeli gymnasion, a Lykeion fedett oszlopcsarnokában vagy a gymnasionhoz tartozó térség – ugyancsak *peripatos*nak nevezett – fásorában oktatta a filozófia nagyobb elmélyültséget igénylő kérdéseinek megvitatására alkalmas tanítványait. Délután vagy este nagyobb hallgatóság előtt, kevésbé nehéz témákról beszélt. Egy régi hagyomány ennek alapján tesz különbséget az *akroamatikus* vagy magasabb tanulmányok, és az *exoterikus* vagy népszerű előadások között.³⁷

Arisztotelés, mint már fentebb is mondtuk, egyszerre tanított és kutatott, akár csak Platón. Tudományos és filozófiai vizsgálódásai közben nyilván barátok és munkatársak segítettek.³⁸

Ám ugyancsak a platóni Akadémia mintájára,³⁹ itt sem szabad egyfajta pedáns formában elképzelnünk az oktatást. A Lykeion vagy ismertebb nevén a Peripatos egyszerre volt szentély, gymnasion és egyfajta szabadidőközpont. Nem voltak vizsgák, nem volt tanterv és nem volt hivatalos felvételi. Tandíjat sem kértek. Arisztotelés iskolája már csak ezért is meglehetősen távol állt modern kori Európa felsőoktatási rendszereinek formáitól és követelményeitől.⁴⁰

A Kr. e. 335/334 körül létrejött arisztotelési iskolához, a Peripatoshoz már tekintélyes könyvtár is tartozott. Többek között ez tette lehetővé az iskolaalapító számára, hogy tanulmányozza a korábbi görög matematikát és asztronómiát, ahogyan azt is, hogy tanítványaival együtt történeti, jogi és szociológiai vizsgálat alá vehesse 158 görög államalakulat „alkotmányát”. Arisztotelés valószínűleg több száz tekercest gyűjthetett össze iskolájában – görög földön ez volt az első nagyobb könyvtár,

³⁵ Platón az Akademos hérós szent ligetében álló gymnasion egyik, nagyobb számú ember befogadására alkalmas termében tanított: Diog. Laert. IV,19. A minta tehát Arisztotelés számára ebben, mint sok másban is, adva volt. – A fentiek egészéhez l. külön. LYNCH (1972), 16–31.

³⁶ A Farkas-Apollón (*Apollón Lykeios*) Athén városán kívül fekvő, a Lykabéttos-hegy és az Ilissos patak között elterülő szent ligetéhez l. Strab. IX – 397; 400; Paus. I,19 sk; Plat. Lys. 203; továbbá LYNCH (1972), 16–17 skk. és röviden GOETTE–HAMMERSTAEDT (2004), 214 sk.

³⁷ Vö. Sir ROSS, D.: ARISZTOTELÉSZ, Budapest, 1996 (angol eredeti: 1923), 14; vö. BARNES (2000), 7–9. A Peripatosban folyó oktatás egészéhez Arisztotelés majd Theophrastos idején l. külön. LYNCH (1972), 68–96.

³⁸ Így BARNES: *Arisztotelész*, 15. és BARNES (2000), 9.

³⁹ A két „felsőoktatási intézmény” között fennálló hasonlatosságokhoz, ill. különbségekhez l. LYNCH (1972), 75 skk.

⁴⁰ A fentiek egészéhez l. BARNES: *Arisztotelész*, 14 sk. és BARNES (2000), 7.

s mintául szolgált az alexandriai és a pergamoni könyvtár létrehozói számára is.⁴¹ Aristotelés egyik legkiválóbb tanítványa, a korábban Platón is hallgató, majd a Peripatos élén az iskolaalapítót – annak személyes választása alapján⁴² – követő Theophrastos halálának évében (Kr. e. 287 körül) állítólag 376 tekercsből állt ez a gyűjtemény. Aristotelés, illetve Theophrastos könyvtára térképeket és az előadások, különösen a természetrajzi előadások illusztrálására szánt tárgyakat is tartalmazott. Mindez elképzelhetetlen volt jelentős állami segítség nélkül. A hagyomány szerint, amely itt nyilván túloz, Makedón Alexandros, a történelem későbbi Nagy Sándora 800 talentumot adományozott e gyűjtemény megalapítására.⁴³

Valamikor Kr. e. 290 és 282 között,⁴⁴ amikor Theophrastos egykori tanítványának, az Athénből menekülni kényszerült phaléroni Démétriosnak segítségével⁴⁵ az egyiptomi Alexandriában megnyitották a *Museiont*, ez a nagy kiterjedésű épületkomplexum, amely felsőfokú iskola és tudományos intézet, valamint hatalmas könyvtár is volt egyszerre,⁴⁶ két korábbi intézmény, a platóni Akadémia és az Aristotelés által létrehozott Peripatos vagy Lykeion nagytitott mása lett.⁴⁷

⁴¹ Strab. XIII 1,54 – 608; vö. CASSON, L.: *Libraries in the Ancient World*. New Haven and London, 2001, 28 sk.

⁴² L. ehhez Gell. Noct. Att. XIII,5.

⁴³ L. ehhez ROSS: *Arisztotelész*, 14.

⁴⁴ Vagyis az egyiptomi Alexandriát a hellén világ egyik központjává formálni kívánó I. Ptolemaios Sótér uralkodásának utolsó évtizedében: így Euseb. HE V 8,11. A phaléroni Démétrios is ekkor, a Kr. e. 294. évtől kezdődően élt I. Ptolemaios Sótér udvarában. Elképzelhető azonban az is, hogy csak később, I. Ptolemaios fiának és uralkodói utódjának, II. Ptolemaios Philadelphosnak az uralkodása idején került sor a Museion tényleges kialakítására: vö. ehhez Athen. V,203e.

⁴⁵ Strab. IX 1,20 – 396. és Diog. Laert. V,77; vö. RE IV,2 (1901), 2817–2841. has; s.v. Demetrios No. 85 (N. Martini).

⁴⁶ Strabón leírása szerint a Museion három nagyobb egységből tevődött össze: a sétára szolgáló oszlopcarnokból, a tanulmányok és az előadások céljára szolgáló *Exedrából*, valamint az itt dolgozó tudósok közös étkezőhelyiségéül szolgáló nagyobb építményből állt: XVII 1,8 – 793 sq. A Museionban dolgozó tudósok munkáját lehetővé tevő Nagy Könyvtár, (*hé megalé bibliothéké*) először talán Museion helyiségeiben kaphatott helyet. Később azután, ahogy a könyvtekercsek állománya megnövekedett, a Nagy Könyvtárat áthelyezték a palotanegyed egyes épületeibe. Így NESSELRATH, H.-G.: *Das Museion und die Große Bibliothek von Alexandria*. In: GEORGES, T.–ALBRECHT, F.–FELDMEIER, R.: *Alexandria*. Tübingen, 2013, 65–88; 76. A kisebbik könyvtárat a Kr. e. 3. század második felében emelt *Serapeionban* helyezték el, Alexandria egy másik, Rhakotisnak nevezett városrészében. A Serapeiontól eltérően a Museion épületegyüttesének nem maradt építészeti azonosítható nyoma: vö. EMPEREUR, J.-Y.: *The Destruction of the Library of Alexandria. An Archaeological Viewpoint*. In: EL-ABBADI, M. et alii (eds.): *What Happened to the Ancient Library of Alexandria?* Leiden–Boston, 2008, 75–88; küln. 77–80. és 88.

⁴⁷ Így látta ezt már a korábbi kutatás is: l. pl. MARROU (1977), 361. És így látja ezt újabban Manfred CLAUSS is. In: *Alexandria: Eine antike Weltstadt*. Stuttgart, 2003, 92. Az előzményekhez l. küln. MARROU (1977), 360 sk. – Két előképe közül az alexandriai

Eredetileg – mint mondtuk – az alexandria Museiont is a múzsák tiszteletére létesített kultikus egyesületként (*thiasos tón Musón*) szervezték meg. Itt is voltak tudományos viták és előadások, meg közös ünnepek és közös lakomák,⁴⁸ mint az Akadémián vagy a Peripatosban. Az alexandriai Museion mindenkori közösségének⁴⁹ tagjai azonban tudósok, költők és írók voltak, nem pedig filozófusok, mint Athénban. Az intézmény élén sem választott iskolavezető (*scholarchés*) állt, hanem azt a királytól, a mindenkori Ptolemaios uralkodótól kinevezett pap vezette.⁵⁰

A Museion élén álló pap (*hierus*) meghatározott szakrális funkciókat látott el, és egyszersmind állami felügyeletet gyakorolt. A Museion tagjait a király jelölte ki, és ugyancsak ő volt az, aki kincstárából biztosította a könyvtár és a szokásos intézeti helyiségek mellett növény- és állatkerttel, valamint csillagvizsgálóval és bonctermekekkel is rendelkező Museion⁵¹ tetemes anyagi szükségleteit.⁵²

A palotanegyed részét képező Museion⁵³ működése, de pusztán léte is így az állami hatóságoktól függött.⁵⁴ Mindez idegen volt az athéni filozófiai iskolák pénzügyi gyakorlatától, amelyek alapítói, illetve vezetőik és tagjaik magánvagyonából, olykor pedig az iskola céljaival rokonszenvező barátok anyagi segítségével tartották fenn magukat.⁵⁵

Museion leginkább Aristotelés athéni iskolájához hasonlított: vö. R. BARNES: *Cloistered Bookworms in the Chicken-Coop of the Muses: The Ancient Library of Alexandria*. In: MacLEOD (2010⁴), külön. 2. és 62; vö. még 61–77. (Ch. 3). A maga korában ez is egyedül álló magánkönyvtárral rendelkezett. Egyebekben már Strabón is az aristotelési iskola, a Peripatos könyvgyűjteményét tekintette az alexandria Nagy Könyvtár előképének: XIII 1,54 – 608; vö. CASSON (2001), 28 sk.

⁴⁸ A Museion tagjai számára létrehozott, Strabóntól is említett (XVII 1,8 – 794.) közös étkezőhelyiséghez vö. még Vit. VI 3,9.

⁴⁹ *Synodos*. Így Strab. XVII 1,8 – 794.

⁵⁰ A római hódítást követően a mindenkori császár rendelkezett a Museion élén álló pap kinevezésének a jogával: Strab. XVII 1,8 – 794.

⁵¹ Méreteiből adódóan valószínűleg könyvmásoló műhelyek is megtalálhatóak voltak a Nagy Könyvtár területén. Így A. ZDIARSKY, *Bibliothekarische Überlegungen zur Bibliothek von Alexandria*. In: Chr. HAUGH–F. MAYER et alii (Hrsg.): *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel im Europa in 18. Jahrhundert* (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 47). Wiesbaden, 2011, 161–172; 166 sk. Némileg távolabbról vö. még ehhez CASSON (2001), 37 sk.

⁵² A Nagy Könyvtár igazgatása nem kevés pénzt és adminisztratív munkát igényelt. Minderről azonban csak kevés forrásközléssel rendelkezünk: vö. ehhez ZDIARSKY (2011), 167.

⁵³ Strabón közléséből tudjuk, hogy a Museion az ókori város északkeleti részén helyezkedett el, az Alexandria Brucheion nevű városrészében épült palotanegyed részeként: XVII 1,8 – 793 (*tón [...] basileión meros esti kai to Museion*).

⁵⁴ A Museion igazgatásában közreműködő „kincstáros” (*tamias*), illetve az általa vezetett „elszámolási könyvekhez”, ahol a Museionban ellátásban részesülő tudósokat számon tartották (*meta tón biblión, en hois hai anagraphai eisi tón tas syntaxeis lambanon-tón*) l. Athen. XI,493f – 494a.

⁵⁵ Vö. PLATON, *HANDBUCH* (2009), 4.

Az alexandreiai Museionba a király meghívása alapján kerültek tudósok, de szinte kizárólagosan csak azok, akik kutatási területükön már szakmai elismertséget szereztek. Az uralkodó költségén biztosítottak nekik lakást és teljes ellátást,⁵⁶ de állandó fizetést is kaptak,⁵⁷ s hozzá adómentességet.⁵⁸ Így minden idejüket a kutatómunkának szentelhettk.

Nem vonták el őket a kutatástól azon állampolgári kötelezettségek sem, amelyek még a hellénisztikus kori polis is megkövetelt polgáraitól. Talán csak előadásokat tartottak esetenként.

Mindennek azonban ára volt. Mivel az alexandreiai Museionban időző költők, írók és tudósok az uralkodó vendégei voltak, megnyilatkozásaik során így tekintettel kellett lenniük a király személyére. Sokan ezért nem is fogadták el az uralkodó meghívását, mert a Museionban folytatott gondtalan kutatómunkánál többre tartották szellemi függetlenségüket.

Akik elmentek, azok sem folytathatták korlátlan ideig munkájukat. A Museionnak ugyanis nem volt éves költségvetése. A rendelkezésére álló pénzügyi keret ezért a kincstár aktuális állapotától, esetenként pedig az uralkodó pillanatnyi hangulatától függött.⁵⁹ Részben vagy egészben így lehetett ez egy, a görög világban másutt mindaddig elhanyagolt terület, a technikai találmányok létrehozását támogató kutatások⁶⁰ finanszírozása esetében is.

⁵⁶ Strab. XVII 1,8 – 794; vö. Athen. I,22d. és Philostrat. VS I 25,3 [532]: *sitésis*. A Museionban ingyenesen biztosított közös étkezések (*ta syssitia*) említésével l. még Cass. Dio LXXVIII /epit. Xiph./, 7,3; továbbá Philostrat. VS I,24 [524]: *tois en tói Museói situmenois* [‘azoknak, akik ingyenesen étkeztek a Museionban’].

⁵⁷ Athen. XI,494a. *syntaxis*.

⁵⁸ Ez utóbbihoz l. OGIS 714; lin. 4 sq: *kai tói en tói Museíoi [seitu]menón atelón philosophón*. Azaz: ‘a Museionban tartózkodó, ingyenes étkezéssel és adómentességgel bíró filozófusoknak’ (itt összességében érve: az uralkodó meghívását élvező tudósoknak). L. ehhez Dittenberger kommentárját: OGIS II, 453; § 4 (Munificentia Caesaris ut antea regis hominibus doctis, qui in Musei societati recepti erant, duplex beneficium obtinebat, cena in Museo /*sitésis en Museói* ut quondam Athenis *en prytaneói*/ et immunitas /*ateleia*/). [A császár bőkezűsége, akár a korábbi királyoké, a Museion közösségébe befogadott tudós férfiak számára kettős jótéteményt juttatott: (ingyenes) étkezést a Museionban, ahogy az egykor Athénban szokásban volt a Prytaneion épületében (ti. a prytanisoknak), valamint adómentességet.]

⁵⁹ Meglehetősen jó példa az utóbbira a grammatikus Sósibios esete Ptolemaios Philadelphossal: Athen. XI,493a–494b; vö. CLAUSS (2003), 93. A mélypontot azonban az unokaöccse, Eupatór barátain bosszút álló VIII. Ptolemaios Euergetés II. (Physkón) uralkodásának időszaka (Kr. e. 164–163; majd 144–116) jelentette. A király bosszújának következtében az akkor a Museionban időző nevesebb tudósok Pergamonba, Rhodosra vagy Athénba menekültek. Bár új tagokat hívtak a helyükre, az alexandreiai Museion többé már nem nyerte vissza korábbi jelentőségét. Vö. KIP III (1979²), 1484. has. 33 skk (s.v. *Museion*; 1482–1485. h.).

⁶⁰ Többnyire bőkezű támogatásra leltek a ptolemaiوسي Alexandriában a görög vezető réteg érdeklődésén jobbra kívül eső technikai kutatások is. Kr. e. 300 és 150 között kb. 60 a bölcsészeti tudományok és ugyancsak 60 a természettudományok területén tevékenyke-

A Museion falain belül nem a természettudósok vagy a filozófusok, hanem az ún. tudós irodalom művelői domináltak.⁶¹ Köztük különösen gyakoriak voltak a kiélezett – személyes összecsapásokig fajuló – viták. Az első három Ptolemaios uralkodó idejében élt költő-filozófus, a phleiusi Timón ezért „aranyalkitkájukban folytonosan civakodó madarakhoz” hasonlította őket.⁶²

Az Athénban létrejött filozófiai iskolákkal ellentétben az alexandriai Museion egyfajta luxusberuházás volt – azzal a szándékkal, hogy növelje az intézményt fenntartó Ptolemaios uralkodók presztízsét. (Hasonló szándékkal alapítottak később könyvtárat a Pergamonban uralkodó Attalidák is.) A Museion létrehozásával elérni kívánt másik cél az volt, hogy erősítsék a görög kultúra jelenlétét a hivatalos néven „az Egyiptom melletti Alexandriának”⁶³ nevezett kozmopolita nagyvárosban.⁶⁴

dő kutatót fogadtak a Museionban – mai tudásunk szerint. Röviden l. ehhez CLAUSS (2003), 92.

⁶¹ Vö. Strab. XVII 1,8 – 794: *philologoi andres*. Egyik jellegzetes képviselőjüknek Kallimachos tekinthető. De idesorolható a Nagy Könyvtár vezetőjének tisztét később ugyancsak betöltő rhodosi Apollonios is. A filozófusok nagyobb számú, egy időszakra tehető jelenlétéhez a Museion épületkomplexumán belül l. M. N. TOD: *Sidelights on Greek Philosophers*. JHS, 77 (1957), 132–141; 132 skk.

⁶² Idézi V. STEENBLOCK: *Philosophische Bildung. Einführung in die Philosophiedidaktik und Handbuch: Praktische Philosophie* (Münsteraner Einführungen. Münsteraner philosophische Arbeitsbücher 1). Lit Verlag, Münster, 2013⁷, 16. A hozzávetőlegesen Kr. e. 320–230 körül élt szkeptikus Timón az alexandriai Museionban alkotó tudósokról kialakított véleményéhez l. még B. ZIMMERMANN–A. RENGAKOS (Hrsg.), *Handbuch der griechischen Literatur der Antike Bd. 2: Die Literatur der klassischen und hellenistischen Zeit* (Handbuch der Altertumswissenschaft). Verlag C. H. Beck, München, 2014, 36; továbbá BARNES (2010⁴), 62.

⁶³ A *Ptolemaios* királyok székhelyéül s így Egyiptom fővárosául is szolgáló kozmopolita nagyváros közigazgatásilag Egyiptom területén kívül fekvőnek minősült, privilegizált helyzete jogi kifejeződéseként. Hivatalos megnevezése ez volt: *Alexandria hé pros Aigyptói* (l. pl. OGIS 193; lin. 8 sq.: *eis Alexandrián tén pros [Aigyptói]*; vö. ehhez OGIS 679; lin. 1 sq.: *Archierei Alexandrias kai Aigyptu pásés* [‘Alexandria és egész Egyiptom főpapjának’]). Változatlan közigazgatási helyzetének megfelelően ez maradt a város római kori megnevezése is: vö. H. I. BELL: *Alexandria ad Aegyptum*. JRS, XXXVI,1–2 (1946), 130–132. Ahhoz, hogy Egyiptom lakosai a római polgárjogot elnyerhessék, nélkülözhetetlen előfeltétel volt az alexandriai polgárjognak a birtoklása is. (Vö. ehhez Plin. epist. X,5–6; küln. X 6,1: *ante ei Alexandrinam civitatem impetrare, deinde Romanam, quoniam esset Aegyptius*. Ehhez, illetve a pliniusi epist. X,5–6 további passzusainak értelmezéséhez l. A. N. SHERWIN-WHITE kommentárját: *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*. Oxford, 1968² /with corrections; 1966¹/, 566–568. és küln. 568–570.) Mint látható, az antik „világkereskedelem” legjelentősebb központjának számító „görög” Alexandriát mind a Ptolemaios királyok idején, mind pedig a római uralom időszakában tudatosan szembe állították – a tőle jogállásában is elválasztott – Egyiptommal.

⁶⁴ Részletesebben l. ehhez A. ERSKINE: *Culture and Power in Ptolemaic Egypt: The Museum and Library of Alexandria*. *Greece & Rome*, XLII,1 (1995), 38–48. – A Ptolemaios-kori város történetének és külső képének rövid vázlatát adja újabban l. W. BRAZIL: *Alex-*

Ezt a célt szolgálta a Nagy Könyvtár is, s talán még inkább az egyiptomiaktól lakott városrészben létrehozott kisebb könyvtár, amelyet tudatosan helyeztek el a kiemelt tiszteletben részesített görög–egyiptomi istenség, Serapis szentélyében.⁶⁵

Mindezzel együtt az alexandriai Museion volt az első olyan intézmény, amelynek alapvető célja az volt, hogy minél jobb munkakörülményeket biztosítson az itt dolgozó tudósoknak.⁶⁶ Központi elemét a Nagy Könyvtár jelentette.⁶⁷ Állománya – úgy mondják – már a phaléroni Démétrios idejében is 200 000 tekerecs körül járhatott.⁶⁸ Alig fél évszázad múltán, a Museion végleges arculatát kiformaló II. Ptolemaios Philadelphos uralkodásának vége felé pedig már közel félmillióra becsülték az itt őrzött tekercesek számát.⁶⁹ Kr. e. 30-ra, mikor Egyiptom végleg elveszítette állami önállóságát, és betagozódott a római provinciális igazgatás rendszerébe, a Ptolemaios királyok már hétszázezer könyvtekerceset gyűjtöttek össze Alexandria két legnagyobb könyvtárában (a Nagy Könyvtárban és a Serapis-szentélyben elhelyezett kisebb könyvtárban), legalábbis egy ma erősen túlzónak tűnő antik közlés szerint (Gell. Noct. Att. VII 17,3.).⁷⁰

andria: The Umbilicus of the Ancient World. In: MacLEOD (2010⁴), 35–59 (Ch. 2). Mindezt részletesebben tárgyalja M. CLAUSS: *Alexandria: Eine antike Weltstadt.* Stuttgart 2003.

⁶⁵ Így ZDIARSKY (2011), 164 sk; vö. még 165. és Barnes (2010⁴), 68. – A Serapeionban létrehozott másik könyvtárhoz, amelyet egy Kr. u. 4. századi keresztény szerző, az élete második felében a kyprosi Salamis püspökének a tisztét betöltő Epiphánios leány- vagy fiókkönyvtárnak (*thygatér*) nevez, l. uő.: *De mensuris et ponderibus* [(a bibliában előforduló) 'Súlyokról és mértékekről'] 324–329. A szentélyhez és az ott elhelyezett könyvtárhoz l. még Ammianus Marcellinus XXII 16,12–13.

⁶⁶ Részletesebben l. ehhez MARROU (1977), 359–363 skk.

⁶⁷ A Nagy Könyvtár történetét feldolgozó korábbi irodalomból l. külön. RE III,1 (1897), 405–424. has; s.v. *Bibliotheken*; ezen belül [Abschnitt] V: *Alexandrinische Bibliotheken*; 409. has. 35. – 414. h. 35 (K. DZIATZKO). A téma újabb feldolgozásai közül az alábbiakat emelném ki itt: CASSON (2001), 30–47. (Ch. 3: *The Library of Alexandria*) és R. S. BAGNALL: *Alexandria: Library of Dreams.* Proceedings of the American Philos. Soc, 146,4, Philadelphia, 2002, 348–362; továbbá ZDIARSKY (2011) és NESSELRATH (2013). Egy további munka: BARNES (2010⁴), 61–77.

⁶⁸ Újabban l. ehhez BAGNALL (2002), 351; vö. BARNES (2010⁴), 64 skk.

⁶⁹ Vö. CASSON (2001), 36: 490 000; hasonlóképpen CLAUSS (2003), 95. – Ennek, a sokaktól vitatott számnak a realitásához újabban l. H. BLANCK: *Das Buch in der Antike*, München 1992, 140. és NESSELRATH (2013), 77.

⁷⁰ Ezzel azonos számot ad meg a Kr. u. 4. századi római történetíró, Ammianus Marcellinus is: XXII 16,13. E számadat vitatott voltához újabban l. BAGNALL (2002), 351 sk. és külön. 353–356.

– A Ptolemaios- majd római-kori Alexandria a Museionhoz kapcsolódó második, kisebb könyvtárában, a Serapis- vagy Sarapis-szentélyben kialakított könyvtárban őrzött tekercesek száma – Kr. e. 260 és 245/240 között, vagyis Kallimachios alexandriai tevékenysége idején (RE III,1 /1897/, 410. has. 63 sk.) – 42 800 körül lehetett. Így CASSON (2001), 36; BAGNALL (2002), 351 sk. és CLAUSS (2003), 95.

A Nagy Könyvtár gyűjtőköre kezdettől fogva valamennyi tudományterületre kiterjedt. A Museionhoz tartozó Nagy Könyvtár (*hé megalé bibliothéké*) irányítói tudatosan gyűjtötték a szellem embereinek legfontosabb írásait.⁷¹ Költséget és fáradtságot nem kímélve felkutatták, majd lemásolták vagy megvásárolták a könyvtekerceseket.⁷² Esetenként – talán – az erőszakos módszerektől sem riadtak vissza, csak hogy gyarapíthassák a Nagy Könyvtárban felhalmozott állományt.⁷³ Olykor, mint Aristotelés állítólagos hagyatéka esetében,⁷⁴ megvásároltak teljes magánkönyvtárakat is. Rövid időn belül ekként, kevés kivétellel az összes, valaha görög nyelven írott mű vagy görögre fordított mű birtokában voltak a Nagy Könyvtár irányítói, méghozzá több példányban is.⁷⁵ Legkésőbb a Kr. e. 2. század derekára így azután a hagyományos szóbeli oktatást a Museionban végleg felváltotta az írott szövegek tanulmányozása a papirusztekercsekkel megrakott polcok között.⁷⁶

⁷¹ Vö. Euseb. HE V 8,11.

⁷² Legalábbis egy császárkori (Kr. u. 2. századi) római szerző állítása szerint: *Ingens postea numerus librorum in Aegypto ab Ptolemaeis regibus uel conquisitus uel confectus est* (Gell. Noct. Att. VII, 17, 3.).

⁷³ Galénos vitatható hitelességű közlése szerint (újabban I. ehhez BAGNALL /2002/, 353.) az első Ptolemaiosok idején az Alexandria kikötőjébe befutó hajók utasait is átvizsgálták, és elkobozták az esetlegesen náluk talált könyvtekerceseket. Tulajdonosaik ezeket csak másolatban kapták vissza, amennyiben értékesnek minősültek a Nagy Könyvtár számára a szakértői vizsgálat szerint: Hipp. 3 epid. [In Hippocratis epidemiarum librum tertium commentarius] 2,4. Ugyancsak Galénos tudósít bennünket arról, hogy III. Ptolemaios Euergetés I. kölcsönkérte azokat az athéni állami levéltárban őrzött tekerceseket, amelyek Aischylos, Sophoklés és Euripidés drámáinak hivatalosan megállapított szövegét tartalmazták. Az eredeti példányokat a király a tetemes óvadék ellenére sem adta vissza. Veszni hagyta a 15 talentum óvadékot, és az athéniaknak csak igen szépen elkészített másolatokat adott vissza (loc. cit.).

⁷⁴ A Kr. u. 2. század egy görög szerzőjének, a naukratisi Athénaiosnak nem igazolható állítása szerint II. Ptolemaios Philadelphos (a dinasztia alapító Ptolemaios Sótér fia és uralkodói utódja) Aristotelés és Theophrastos tanítványától, Néleustól vásárolta meg a Peripatos a maga nemében akkor egyedülálló könyvtárát: Athen. I,3a. – Szavahihetőbbnek tűnik Strabón közlése az aristotelési–theophrastosi könyvtár további sorsáról a rá hagyományozott tekercesekkel szülővárosába, az északnyugat-kis-ázsiai (tróasi) Sképsisbe visszavonult Néleus halála után I. Strab. XIII 1,54 – 608 sq.

⁷⁵ A megannyi tekercsből álló könyvállományt, amely vásárlással vagy másolással, elkobzás útján, vagy éppen lopás révén került a Nagy Könyvtár állományába, a Museionban dolgozó tudósok által írott vagy általuk más nyelvről görögre fordított művek is gyarapították: vö. ZDIARSKY (2011), 168. és BARNES (2010⁴), 67.

⁷⁶ Így A. SWIDERKOWNA: *A hellenizmus kultúrája: Nagy Sándortól Augustusig* [Európa nagy korszakai: Görögország], Budapest, Gondolat Kiadó, 1981, 114 sk (lengyel eredeti: 1974.). – A byzantioni Aristophanés kb. Kr. e. 200 és 185 között vezette a Nagy Könyvtárat. Róla jegyezték fel, hogy „naponta olvasva, nagy igyekezettel és gondossággal sorjában minden könyvet végigolvasott” (*summo studio summaque diligentia cotidie omnes libros ex ordine perlegeret*). Így azután egy költői versenyen, ahol többen idegen műveket szavaltak el sajátjukként, végül az döntött, hogy a byzantioni Aristophanés felismerte

Mivel az itt időző tudós irodalmárok és természettudósok köré tanulni vágyó ifjak kisebb csapata sereglett, az alexandriai Museion egyfajta egyetem szerepét is betöltötte. Léte a Kr. e. 3–2. század hellénisztikus kultúrájára így ebből a szempontból is ösztönzőleg hatott. Ekkorra az egyiptomi Alexandriában létrehozott Museion már beteljesítette alapítójának, I. Ptolemaios Sótérnak azt a szándékát, hogy ez a tudományos központ méltó riválisa legyen az Athénban működő filozófiai iskoláknak.⁷⁷

Bár erre vonatkozó forrásaink igen hiányosak, annyi bizonyosnak látszik, hogy viszonylag jelentős maradt a Nagy Könyvtár és a tőle elválaszthatatlan Museion tudományos és oktatási központként betöltött szerepe az Egyiptom feletti római uralom időszakában is. Még némi gyarapodással is számolhatunk. Claudius támogatásának köszönhetően új épületszárnyal bővítették a Museiont. Igaz, ennek is ára volt. Az új épületet a császárról nevezték el, és a Museion két épületében ezután minden évben, meghatározott napokon, váltakozva olvasták fel Claudius két történeti művét, amelyeket görög nyelven írt.⁷⁸ Így ment ez a császár haláláig. Egy másik forrásközlés alapján joggal feltételezhetjük, hogy a Nagy Könyvtár még Domitianus alatt is jelentős állománnyal rendelkezett. A római városi könyvtárak egy részét elpusztító nagy tűzvész után ugyanis az uralkodó másolókat küldött Alexandriába, hogy azok ott másolják le és emendálják a tűzvészben elpusztult tekercesek példányait.⁷⁹

A könyvek tehát még megvoltak Alexandriában. A Nagy Könyvtár állományának jelentős része azonban ekkorra már nyilván pusztulásnak indult a papirusz mint íróanyag sérülékenysége miatt. A szétfosló papirusztekercesek százairól, ezreiről kellett évről évre újabb másolatokat készíteni.⁸⁰ Nem tudni, hogy a Museion csá-

a csalást, hiszen ő szerzők szerint is jól ismerte a könyvszekrényekben elhelyezett tekerceseket: *Vitr. VII; praef. 5–7.*

⁷⁷ I. Ptolemaios Sótér ezen szándékához l. BAGNALL (2002), 349.

⁷⁸ Suetonius, *vita divi Claudii* [‘Az isteni Claudius élete’] 42: *Denique et Graecas scripsit historias, Tyrrhenicon viginti, Carchedoniacon octo. Quarum causa veteri Alexandriae Musio additum ex ipsius nomine novum; institutumque ut quotannis in altero Tyrrhenicon libri, in altero Carchedoniacon diebus statutis velut in auditorio recitarentur toti a singulis per vices* (a kiemelések tőlem – Sz. G.).

⁷⁹ Suetonius, *vita Domitiani* [‘Domitianus élete’] 20: [...] *bibliothecas incendio absumptas impensissime reparare curasset, exemplaribus undique petitis, missisque Alexandream qui describerent emendarentque* (a kiemelés tőlem – Sz. G.).

⁸⁰ Bár a papirusz tartós és jó íróanyag, a tengerparti Alexandria nedves klímája és az olvasói használat egyaránt igénybe vette a Nagy Könyvtárban, illetve a Serapeion könyvtárában tárolt papirusztekerceseket. Ezek élettartama így itt többnyire 100 évre, de legfeljebb 200–300 év közötti időszakra tehető. Ezt követően mindenképp szükségessé vált a töredezett és/vagy elrongyolódott tekercesek újbóli lemásolása. Legkésőbb az Egyiptom feletti római uralom első évtizedeire mindenképp pótolni kellett legalábbis az első Ptolemaios uralkodók korából származó papirusztekerceseket. Így BAGNALL (2002), 358 sk.

szárkori költségvetése fedezte-e ezt. Mindenesetre a könyvtár lassú hanyatlásával talán már a Kr. u. 2. század végétől számolhatunk.⁸¹

A Museionban végzett tudományos tevékenység is a hanyatlás képét mutatja, ha a hellénisztikus korban felmutatott teljesítményéhez mérjük azt. A császárok uralma alatt az alexandriai Museion már nem annyira tudományos műhely volt, mint inkább egyfajta felsőfokú oktatást nyújtó nagyüzem.⁸² Mindezen az sem igazán változtatott, hogy az egyiptomi Alexandria városa a római uralom idején a platonikus filozófia új központjává vált.⁸³

Visszatérve az athéni Akadémiához, a Platóntól létrehozott intézmény közel két évszázaddal az alapító halála után is változatlanul megbecsültnek számított.⁸⁴ Olyannyira, hogy Kr. e. 155-ben, amikor a Rómába küldött athéni követség az ottani három nagy filozófiai iskola vezetőiből állt, ezek egyike az Akadémia *scholarchése* [iskolavezetője] volt, az idősebb Karneadás.

Az a körülmény, hogy az óroposi terület hovatarozása feletti vitában egy szkeptikus, egy sztóikus és egy peripatetikus filozófus képviselte a döntőbíróul felkért senatus előtt Athént, megdöbbenetete és felháborította az idősebb Catót. A konzervatív beállítottságú római politikus méltatlannak tartotta, hogy filozófiai gondolkodók intézzenek jelentős államügyeket; olyan emberek, akik kiszámított hatást kívántak elérni a sajátos összefüggésben használt fogalmak és a gondosan összeválogatott szavak együttes alkalmazásával.⁸⁵ Annál is inkább, mert a filozófia jeles művelői magánemberként gyakorta igen rossz híreik voltak.⁸⁶

⁸¹ A philhellén római uralkodó, Hadrianus személyesen is felkereste a Museiont, ahol új tagok kinevezéséről is gondoskodott: vö. A. R. BIRLEY: *Hadrian: The Restless Emperor*. Routledge, London–New York, 2000 (1997), 239 sk. Vélhetően két császári utóda, Marcus Antoninus és Marcus Aurelius is így cselekedett. A Caracalla által elrendelt Kr. u. 215/216. évi alexandriai mészárlás (SHA [Scriptores Historiae Augustae] Caracalla 6,2 sk; vö. Cass. Dio /epit. Xiph./ LXVIII,22. és Héródianos IV 8,6–9; küln. 9,6 skk.) azonban jelentős változásokat hozhatott a Museion életében is. Az intézmény és annak tagjai ekkor valószínűleg elveszítették az ingyenesen biztosított közös étkezés kedvezményét és több más privilégiumukat: vö. Cass. Dio /epit. Xiph./ LXXVIII 7,3. és NESSELRATH (2013), 86–88.

⁸² Vö. ZDIARSKY (2011), 164.

⁸³ Újabbán l. ehhez P. C. JOHNSON: *The Neoplatonists and the Mystery Schools of the Mediterranean*. In: MacLEOD (2010⁴), 143–161 (Ch. 8).

⁸⁴ Az Akadémia – mint filozófiai iskola – Platón halála utáni történetéhez röviden l. ANNAS (2003), 33 sk. Röviden l. még ehhez R. KRAUT (ed.): *The Cambridge Companion to Plato (Cambridge Companions to Philosophy)*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 31 sk (= a 2. o. 3. sz. jegyzete).

⁸⁵ Az akkori Athén négy nagy filozófiai iskolája közül három képviselte magát vezetői révén a Rómába küldött követségben. A filozófusok küldésének ténye jól mutatja, hogy az athéniaiakkal joggal számolhattak a római vezető réteg zömének pozitív hozzáállásával a görög kultúrához. Ettől tartott az idősebb Cato is, aki idegenkedve hallgatta a görög filozófusok előadásait. Ezek után csak megerősödött az a korábbi vélekedése, hogy a görög filozófiai tanítások károsan hatnak a római hallgatóság tradicionális erkölceire. Cato ezért sürgetőleg lépett fel a senatusban: mielőbb intézzék el az athéni követség ügyét,

Az athéniak azonban semmi kivetni valót nem találtak abban, hogy a filozófia legkiválóbbnak tartott művelői képviseljék politikai érdekeiket. Magánéletük vizs-zásságainál többre tartották azt a szinte egyedülálló tudást, amelyet hosszú évek során kitarító tanulással és tanítással szereztek.

*

Közel három évszázad telt el azóta, mikor az Athénban tevékenykedő szofista gondolkodók körében igenlően merült fel a kérdés, hogy tanítható és megtanulható-e

hogy a veszedelmes filozófusok végre elutazhassanak. – Részletesebben I. ehhez M. JEHNE: Cato und die Bewahrung der traditionellen *Res publica*. Zum Spannungsverhältnis zwischen *mos maiorum* und griechischer Kultur im zweiten Jahrhundert v. Chr. In: G. VOGT-SPIRA – B. ROMMEL et al.: *Rezeption und Identität: Die kulturelle Auseinandersetzung Roms mit Griechenland als europäisches Paradigma*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1999, 115–134; küln. 119 sk; továbbá C. DRECOLL: Die Karneades-gesandtschaft und ihre Auswirkungen in Rom: Bemerkungen zur Darstellung der Karneadesgesandtschaft in den Quellen. *Hermes*, 132,1 (2004), 82–91; küln. 82–84 (tolmácsok alkalmazásáról a görög nyelv hiányos ismerete miatt, legalábbis a senatusban. Az idősebb Cato, mint ismeretes, talán már fiatal korában is kiválóan tudott görögül).

- ⁸⁶ A filozófusok egy császárkori biográfusa – Diogenész Laertios – a már említett Arkesilaosról többek között azt írja, hogy nyilvánosan együtt élt két hetairával, de a férfiakat sem vetette meg. Elmondja róla még azt is, hogy sohasem nősült meg, gyerekei sem születtek, s halálát is „a keveretlen bor túlzott fogyasztása” okozta: Diog. Laert. IV 6,40 sk; 44. Mindez arra vall, hogy a szellem emberei már akkor is úgy érezték, hogy magasan felette állnak mindazon társadalmi normák többségének, melyeknek kényszerítő jelleggel érvényesülnie kell az átlagos polgárok között. Részben így tett maga Aristotelész is, aki felesége halála után egy kisvárosba (az északnyugat-kis-ázsiai Assosba) vonult vissza, és ott „tartós és szeretetteljes, bár házassággal nem szentesített életközösségben” élt a stageirai Herpyllisszel, aki korábban feleségének rabszolgánője volt. Így ROSS: *Arisztotelész*. 11 sk; vö. Diog. Laert. V,1; 12 skk. A hellénisztikus kor utolsó századában (hozzávetőlegesen Kr. e. 100 és Kr. e. 28/27 között) élő és alkotó római történetíró és biográfus, Cornelius Nepos sem volt jó véleménnyel a bölcsesség tanítóinak a mindennapok során megnyilvánuló erkölcséről. Egy tőle fennmaradt töredékben ezt írja Cicerónak: „Távol áll tőlem, hogy az élet tanítómesterének és a boldog élet megvalósítójának tekintsem a filozófiát. Éppen ellenkezőleg: úgy vélem, hogy senkinek sincs inkább szüksége a helyes életmód megtanulására, mint a legtöbb olyan embernek, aki a bölcséleti kérdések vizsgálatán munkálkodik. Úgy látom ugyanis, hogy a filozófia legtöbb tanítója, aki iskolájában a tisztességről és a mértékletességről igencsak mélyrehatóan értekezik, az valójában úgy él, hogy átadja magát a kéj és szenvedély minden fajtájának.” Latinul: *Tantum abest ut ego magistrum putem esse vitae philosophiam beataeque vitae perfectricem, ut nullis magis existimem opus esse magistrum vivendi quam plerisque qui in ea disputanda versantur. Video enim magnam partem eorum qui in schola de pudore <et> continentia praecipiant argutissime, eosdem in omnium libidinum cupiditatibus vivere.* In: Cornelii NEPOTIS: *Vitae cum fragmentis*. ed. P. K. MARSHALL. Teubner, Leipzig, 1977; frg. 39; p. 108. = Lactantius, *Divinae institutiones* [‘Isteni tanítások’] III 15,10.

az „erény”. Platón is igenlő választ adott erre (Prot. 318e sqq; küln. XVI, 328c),⁸⁷ és élete végéig hitt a nevelés mindenhatóságában. Arra számított, hogyha az egyént a közösségen belüli siker és megbecsültség elérésére alkalmassá tevő kiváló képesség – a hagyományos fordításában erénynek nevezett *areté* – megfelelő tanítás révén elsajátítható,⁸⁸ úgy valóban nevelhetők a jóra a polgárok. Erre a célra hozta létre a később a gyakorlati célkitűzésektől kényszerűen eltávolodó s mindinkább az elvont bölcselkedéssel foglalkozó Akadémiát.

A szofisták még vándortanítók voltak. Kortársuk, a Platón mesterévé lett Sókratés sem tanított egy állandó helyen, bár őt már leginkább *Apollón Lykeios* szent ligetében (Aristotelés későbbi iskolájának helyén) lehetett megtalálni.⁸⁹ A szofista Gorgias, majd Sókratés tanítványa, a kynikos Antisthenés⁹⁰ azonban már ténylegesen is egy állandó helyen, a *Kynosargés* néven ismert – városszéli – gymnasionban nyitotta meg iskoláját (Kr. e. 399 körül), és oktatta tanítványait.⁹¹ Zénón és utódai az athéni agora északi oldalán álló épület fedett oszlopcsarnokában, a *stoa poikilében* oktattak, Epikuros a saját házában, illetve az azt körülvevő kertben (*képos*) tanította – iskolájában vele együtt élő – tanítványait.⁹²

Mindezek a központok azután szervezett filozófiai iskolákká fejlődtek; és mindegyiknek állandó vezetőik voltak, akik az oktatási feladatok ellátására segítőköt választottak maguk mellé tanítványaik közül.

Theophrastosnak állítólag 2000 hallgatója volt.⁹³ Már ez a számadat is jól mutatja, hogy a filozófiai iskolázottság mindinkább a társadalom művelt rétegeinek igényévé vált. A hellénisztikus kor vége felé már a görög és a görögül értő világ

⁸⁷ Platón korai dialógusához, az egyik neves szofista nevét viselő *'Prótagoras'*-hoz I. C. C. W. TAYLOR: *Plato's Protagoras*. Clarendon Press (Oxford Studies in Ancient Philosophy), Oxford 1978.

⁸⁸ Rövid összegzésben l. ehhez G. B. KERFERD: *A szofista mozgalom*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 163 skk (angol eredeti: 1981). Vö. még Sen. epist. 76,8 skk; továbbá KIP I (1979²), 530.has. 31 skk (s.v. *Areté*).

⁸⁹ Platón, Euthüphrón 2a; Lys. 203a; Euthüdemosz 271a.

⁹⁰ Diog. Laert. VI,2.

⁹¹ Diog. Laert. VI,13. – A Kynosargés-gymnasionhoz és az ott folyó oktatáshoz röviden l. GOETTE–HAMMERSTAEDT (2004), 218 sk.

⁹² Ez utóbbinak, az iskolán belül való együttlakás során megmutatkozó személyes példamutatásnak, úgy tűnik, igencsak nagy jelentősége volt. Legalábbis az ifjabb Seneca úgy véli, hogy – amiként Platón és Sókratés esetében – Epikurosról is elmondhatjuk: nem tanításai, hanem a mesterrel való együttélés formálták kiváló emberekké jeles tanítványait: Platon [...] plus ex moribus quam ex verbis Socratis traxit; *Metrodorum et Hermarchum et Polyænium magnos viros non schola Epicuri sed contubernium fecit* (Sen. epist. VI,6.). De ettől eltekintve, a legnagyobb sikerre a szélesebb hallgatóság körében is Epikuros tanítása számíthatott. A „kert filozófusa” végül oly népszerűvé vált kortársai között, hogy a görög filozófusok egy császárkori biográfusa szerint talán még városokban sem lehetne számolni Epikuros barátait: Diog. Laert. X,9: *hoi te philoi tosutoi to pléthos, hós méd' an polesin holais metreisthai dynasthai*. Athéni iskolájához röviden l. GOETTE–HAMMERSTAEDT (2004), 215–219.

⁹³ Diog. Laert. V,37.

minden részéből szinte özönlöttek az egyfajta egyetemi várossá lett Athénba a filozófiát tanulók.⁹⁴

A képzés elsődleges célja azonban a római császárkor első századának végére alapvetően megváltozott. A filozófia és a rhétorika már Platón és Isokratés korában kiélesedő küzdelme azért,⁹⁵ hogy a magasabb szintű képzés elsődleges formájának tekintessenek, erre az időszakra már eldőlt. A rhétorika győzedelmeskedett. Mindennek talán legjobb bizonyítéka a második szofisztika első időszakát előkészítő nagy szónok nemzedék legkiválóbb képviselőjének, a páratlan szónoki kvalitásaiért a klasszikus antikvitás későbbi századaiban „aranyhajójának” (*chrysostomos*) nevezett prusai Dión egyik alkotása, a *Borysthenitika* vagy másként *Olbiakos*. Ez a „kultúrtörténeti remekmű” (így értékelte a dióni életmű talán máig legjobb ismerője, Hans VON ARNIM ezt a szónoklatot⁹⁶) organikus egységgé ötvözve adja a földrajzi leírást, a filozófiai eszme-futtatást és a történeti leírást. Szerzője a nevelés

⁹⁴ Az akadémikus filozófusok előadásai ekkor már többnyire nem régi helyükön folytak. Athén Kr. e. 87–86. évi ostroma során ugyanis Sulla kivágatta Akadémios hős szent ligetének fáit (hogy anyagukat ostromgépek és ostromművek építéséhez használhassa fel: Plut. Sull. 12. és Appianos, Mithridatiké XII,30 [119–121.]). Az Akadémia iskolájához tartozó filozófusok előadásaira így Athén más gymnasiumaiban került sor. Ez volt a gyakorlat a római Köztársaság korának vége felé is: l. pl. Cic. de fin. V 1,1: *cum audissem Antiochum, [...] in eo gymnasio, quod Ptolemaium vocatur*. Azaz: miután meghallgattam Antiochost abban a gymnasionban, amelyet Ptolemaionnak neveznek. Ez utóbbi gymnasionhoz l. GOETTE–HAMMERSTAEDT (2004), 221.

⁹⁵ Újabbán l. ehhez Chr. EUCKEN: *Isokrates: seine Positionen in der Auseinandersetzung mit den zeitgenössischen Philosophen* (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte, Bd. XIX), Walter de Gruyter, Berlin–New York 1983, küln. 107 skk. és 235 skk.

⁹⁶ In: H. VON ARNIM: *Leben und Werke des Dio von Prusa, mit einer Einleitung: Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampf um die Jugendbildung*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1898, 398. A ránk hagyományozódott beszédek számát tekintve is impozáns dióni oeuvre-n belül ma a XXXVI. oratióként közölt *Borysthenitika* vagy más néven *Olbiakos* egyes passzusainak jobb megértéséhez máig nélkülözhetetlen segítséggel szolgálnak Paolo DESIDERI (egészében véve igen jó) monografikus feldolgozásának vonatkozó részei: *Dione di Prusa. Un intellettuale greco nell' impero Romano*. Biblioteca di Cultura Contemporanea CXXXV, Messina–Firenze 1978, 318–327 (Cap. V/7: *Dione consigliere del principe; Il Boristenitiko*); vö. még 592 (s.v. [or.] XXXVI *Boristenitico*); vö. ehhez C. P. JONES talán még inkább invenciózus munkájának a beszéddel foglalkozó részei: *The Roman World of Dio Chrysostom* Harvard University Press (Loeb Classical Monographs). Cambridge, Mass.–London 1978, 61–63 sk. és passim. Dión Chrysostomos egyik legszebb szónoki alakításához, az első „királybeszéd” (*Peri basileias* α; or. I.) keletiesített változatának is tekinthető *Borysthenitika* vagy más néven *Olbiakos* egészének értelmezéséhez újabbán l. még Heinz-Günther NESSELRATH (Hrsg.): *Dion von Prusa, menschliche Gemeinschaft und göttliche Ordnung: die Borysthenes-Rede* (eingeleitet, übers. und mit interpretierenden Essays versehen von Heinz-Günther Nesselrath). *Sapere*, Bd. 6; WBG [Wissenschaftliche Buchgesellschaft], Darmstadt, 2003, küln. 11–26 (*Einführung in die Schrift*).

révén is formálni kívánt „jó király” tanácsadó filozófusaként (*symbolos*) szól az uralkodói hatalomról.

Mindez azonban már egy újabb, speciális vizsgálódás tárgyát képezi.

A GYAKRABBAN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ANNAS 2003

ANNAS, Julia: *Plato: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford 2003 (pp. 103).

BAGNALL 2002

BAGNALL, Roger S.: Alexandria: Library of Dreams. *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 146, No. 4, Philadelphia, 2002, 348–362.

BARNES, Arisztotelész

BARNES, Jonathan: *Arisztotelész*. Akadémiai Kiadó (Y könyvek), Budapest, 1996 (angol eredeti: Oxford 1982).

BARNES 2000

BARNES, Jonathan: *Aristotle: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford, 2000 (pp. 160).

BARNES 2010⁴

BARNES, Robert: *Cloistered Bookworms in the Chicken-Coop of the Muses: The Ancient Library of Alexandria*. In: MacLEOD 2010⁴, 61–77 (Ch. 3).

CASSON 2001

CASSON, Lionel: *Libraries in the Ancient World*. Yale University Press, New Haven and London, 2001.

CLAUSS 2003

CLAUSS, Manfred: *Alexandria: Eine antike Weltstadt*. Klett-Clotta, Stuttgart, 2003.

GOETTE–HAMMERSTAEDT 2004

GOETTE, Hans Rupprecht–HAMMERSTAEDT, Jürgen: *Das antike Athen: Ein literarischer Stadtführer*. C. H. Beck [Verlag], München, 2004.

LYNCH 1972

LYNCH, John Patrick: *Aristotle's School: A Study of a Greek Educational Institution*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1972.

MARROU 1977

MARROU, Henri Irénée: *Geschichte der Erziehung im klassischen Altertum*. dtv [Deutscher Taschenbuch Verlag] Wissenschaftliche Reihe, München, 1977, (francia eredeti: 1976⁷).

MacLEOD 2010⁴

MacLEOD, Roy (ed.): *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World*. I. B. Tauris & Co. Ltd, London–New York, 2010⁴ (= Revised Edition 2004; 2000¹)

NESSELRATH 2013

NESSELRATH, Heinz-Günther: Das Museion und die Große Bibliothek von Alexandria. In: Tobias GEORGES–Felix ALBRECHT–Reinhard FELDMEIERS et alii (Hrsg.), *Alexandria*. Mohr Siebeck [Verlag], Tübingen 2013, 65–88.

PLATON, HANDBUCH 2009

HORN, Christoph–MÜLLER, Jörn–SÖDER, Joachim (Hrsg.; unter Mitarbeit von A. Schief u. S. Weber), *Platon: Handbuch*. Leben-Werk-Wirkung, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar 2009.

ROSS, Arisztotelész

ROSS, Sir [William] David: *Arisztotelész*. Osiris Kiadó (Osiris könyvtár: Filozófia), Budapest, 1996 (angol eredeti: 1923).

TAYLOR, Platón

TAYLOR, A[lfred] E[dward]: *Platón*. Osiris Kiadó (Osiris könyvtár: Filozófia), Budapest 1997 (angol eredeti: 1926¹; 1949⁶).

ZDIARSKY 2011

ZDIARSKY, Angelika: Bibliothekarische Überlegungen zur Bibliothek von Alexandria. In: Chr. HAUGH–F. MAYER et alii (Hrsg.), *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel im Europa in 18. Jahrhundert* (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 47), Wiesbaden, 2011, 161–172.

RÖVIDÍTETT FORMÁBAN KÖZÖLT ÓKORI SZERZŐK

Ael. VH

Ailianos, *Poikilé historia*/Varia Historia [Tarka történetek]. – A hivatkozásoknál ennek a görög nyelven íródott műnek a címét többnyire latin fordításban szokták idézni, ahogy a legtöbb görög szerző művének esetében is.

Athen.

Athénaios, *Deipnosophistai* [Lakomázó bölcsek]

Cass. Dio

Cassius Dio (Cocceianus), *Rhómaiké historia*/Historia Romana [Római történelem?].

Cic. de fin.

Cicero, *De finibus bonorum et malorum* [A legfőbb jóról és rosszról]

Diog. Laert.

Diogenés Laertios, *Bioi philosophón*/Vitae philosophorum

Euseb. HE

(Kaisareiai) Eusebios, *Historia ekklesiastiké*/Historia ecclesiastica [Egyház-történet]

Gell. Noct. Att.

Gellius, *Noctes Atticae* [Attikai éjszakák]

Horat. epist.

Horatius, *Epistulae* [(költői) Levelek]

- Paus.
Pausanias, *Perihégésis és Hellados*/(Graeciae descriptio) [Görögország leírása]
- Plat. Lys.
Platón, *Lysis*
- Plat. Politeia
Platón, *Állam*
- Plat. leg.
Platón, *Nomoi*/Leges [Törvények]
- Plin. epist.
Plinius minor, *Epistulae* [Ifjabb Plinius: Levelek]
- Plin. Nat. hist.
Plinius maior, *Naturalis historia* [Idősebb Plinius: Természetrájk]
- Plut. Thes.
Plutarchos, *Théseus élete* (A párhuzamos életrájkok/*Bioi paralléloi* c. mű részeként)
- Plut. Kim.
Plutarchos, *Kimón élete* (A párhuzamos életrájkok/*Bioi paralléloi* c. mű részeként)
- Philostrat. VS
Philostratos, *Bioi sophistón*/Vitae sophistarum [A szofisták élete]
- Sen. epist.
Seneca minor, *epistulae morales* [Erkölcsei levelek]
- Strab.
Strabón, *Geógraphika*
- Vitr.
Vitruvius, *De architectura libri X* [Az építészetéről írott tíz könyv]

RÖVIDÍTETT FORMÁBAN KÖZÖLT FORRÁSOK, FORRÁSKIADVÁNYOK, ILLETVE KÖNYVEK ÉS FOLYÓIRATOK

JHS – The Journal of Hellenic Studies, London 1880–

JRS – The Journal of Roman Studies, London 1911–

KIP – K. ZIEGLER–W. SONTHEIMER (Hrsg.), *Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike in fünf Bänden*, Stuttgart, 1979² (1975).

OGIS – *Orientis Graeci inscriptiones selectae. Supplementum sylloges inscriptionum Graecarum* Vol. I–II; ed. G. [Guilelmus = Wilhelm] DITTENBERGER, Leipzig, 1903–1905 (változatlan utánnomásban: Hildesheim 1960).

RE – A. F. Pauly–G. Wissowa, W. Kroll et alii (Hrsg.): *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung, Stuttgart, 1890–1978 (66 Halbbände, 15 Supplementbände); 1980, Registerband.

SAPERE – *Scripta antiquitatis posterioris ad ethicam religionemque pertinentia* (Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, ill. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt).

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

c. – caput [fejezet; alfejezet]

frg. – fragmentum [töredék]

ed. – edidit [a szöveget kiadta, illetve közölte]

edd. – ediderunt [a szöveget kiadták, illetve közölték]

et al. – et alius [és más; kiadvány szerkesztőtársának feltüntetésénél]

et alii – [és mások; kiadvány szerkesztőtársainak feltüntetésénél]

epit. – epitomé [kivonatos mű; egy terjedelmesebb műből készített hosszabb-rövidebb kivonat]

lin. – linea vagy lineae. Itt: sor vagy többnyire sorok egy-egy feliraton.

or. – oratio [szónoki beszéd]

sq. – et sequens [és a következő oldal/fejezet/sor; vö. sk.]

sqq. – et sequentes [és a következő oldalak/fejezetek/sorok; vö. skk.]

s.v. – sub voce [a megadott címszó alatt]